

บทที่ 2

ปัญหาการศึกษาของสังคมศาสตร์กระแสหลัก เกี่ยวกับรัฐ, การพัฒนา และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

การศึกษาสังคมศาสตร์แบบกระแสหลัก (Mainstream Social Sciences) หรือสังคมศาสตร์ตามแบบแผนที่สอนกันในสถาบันการศึกษาชั้นสูงในโลกทุนนิยมทั้งในตะวันตกและในโลกที่สาม ได้ถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์แบบเสรีนิยมมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา สภาพดังกล่าวนี้ทำให้เกิดทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เน้นการมองด้านเดียว และแยกการศึกษาปัญหาสังคมแต่ละด้านออกไปในลักษณะการแบ่งงานกันทำ เป็นสาขาต่าง ๆ เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ ปัญหาที่ตามมาก็คือ ทฤษฎีและการศึกษาในลักษณะนี้ไม่อาจจะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างได้ผลนัก ทั้งนี้เพราะในโลกแห่งความเป็นจริง ปรากฏการณ์ทางสังคมแต่ละครั้งที่เกิดขึ้นมักมีลักษณะหลายมิติโดยได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลายด้านที่เกี่ยวข้องกัน และมีผลกระทบต่อกัน ดังนั้นการศึกษาสังคมในลักษณะข้ามสาขาวิชาจึงกลายเป็นสิ่งที่จำเป็นและพึงปรารถนาอย่างยิ่งในปัจจุบัน

ความคิดแบบเสรีนิยม (Liberalism) เป็นความคิดที่มีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องปัจเจกชนนิยม (individualism), สิทธิในทรัพย์สินส่วนตัว, ความสำคัญของระบบตลาดเสรี และรัฐบาลหรือการปกครองที่มีอำนาจจำกัด (Greenberg, 1983 : 41) ถึงแม้ความคิดแบบเสรีนิยมจะมีความแตกต่างกันไป และมีความหมายคลุมเครืออยู่บ้าง แต่ความคิดหรืออุดมการณ์แบบนี้มีอิทธิพลอย่างสูงทั้งทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อทฤษฎี ขอบข่าย และปรัชญาในการศึกษาด้านสังคมศาสตร์เกือบทุกแง่มุม เราอาจจะสังเกตถึงอิทธิพลเช่นนี้ได้จากลักษณะของแนวความคิดหลักหรือพาราไดม์ที่ครอบงำการศึกษาในแต่ละด้านมาเป็นเวลานาน ในแง่ของการศึกษาเกี่ยวกับรัฐ การพัฒนา และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกัน อิทธิพลของความคิดแบบเสรีนิยมได้แทรกอยู่อย่างเห็นได้ชัด ภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดข้อจำกัดและทัศนคติที่คับแคบในการศึกษา ปัญหาดังกล่าวจะเห็นได้จากการครอบงำของแนวความคิดเรื่องกลุ่มหลากหลายหรือพหุนิยม (Pluralism) ที่มีต่อการศึกษเกี่ยวกับรัฐ อิทธิพลของทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization) ต่อการศึกษาด้านการพัฒนา และการแบ่งแยกการเมืองระหว่างประเทศออกจากเศรษฐกิจระหว่างประเทศอย่างค่อนข้างเด็ดขาด

รัฐกับการศึกษาแนวพหุนิยม

การศึกษาปรากฏการณ์ทางการเมืองของนักสังคมศาสตร์ตะวันตก ส่วนใหญ่ได้ถูกรวบจำ ด้วยกรอบความคิดหรือตัวแบบพหุนิยม (Pluralist Model) มาโดยตลอด (Andrains 1970 : 109, Playford, 1971 : 364) ในด้านที่เกี่ยวกับกิจการของรัฐและความคิดทางการเมือง คำว่า พหุนิยม อาจจะถูกใช้ในหลายความหมาย เช่น หมายถึงการจัดระเบียบสถาบันโดยวิธีใดวิธีหนึ่งโดยเฉพาะ เพื่อให้เกิดการกระจายอำนาจและการเข้ามามีส่วนร่วมในการใช้อำนาจในการปกครองหรือหมายถึง การแก้ต่างในด้านความคิดให้กับวิธีการจัดระเบียบทางการเมืองดังกล่าว หรืออาจจะใช้เรียกแนว การศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองแนวหนึ่งก็ได้ ดังนั้น พหุนิยมหรือพหุนิยมทางการเมือง (political pluralism) จึงเป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง เป็นความเชื่อในเชิงปทัสสถานชนิดหนึ่ง และเป็นวิธีการวิเคราะห์ประเภทหนึ่งในเวลาเดียวกัน (Kariel, 1968 : 164) ถ้าพิจารณาพหุนิยมใน ความหมายของวิธีจัดระเบียบสถาบันทางการเมืองและในความหมายของความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการ แบบนี้ พหุนิยมก็คือ ความเชื่อที่ว่า ค่านิยมแบบประชาธิปไตยนั้นจะยืนยงอยู่ได้ในระบบที่มีกลุ่ม ชนชั้นนำอยู่หลายกลุ่มแข่งขันกันอยู่ กลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้กำหนดนโยบายสาธารณะ โดยอาศัย กระบวนการการต่อรองและการประนีประนอม การตัดสินใจเลือกของประชาชนในการเลือกตั้ง และการเข้ามาสู่อำนาจของชนชั้นนำรุ่นใหม่ ก็อยู่ในกระบวนการดังกล่าวนี้ (Dye and Zeigler, 1978 : 10) นี่คือการเชื่อหรืออุดมการณ์ที่เรียกกันว่า ประชาธิปไตยพหุนิยม (Pluralist Democracy) หรือที่ Dahl (1971 : 8) เรียกว่า การปกครองโดยคนหลายกลุ่ม (Polyarchy) นั่นเอง แต่ถ้าหาก พิจารณาในแง่ที่เป็นวิธีการศึกษาด้านรัฐศาสตร์ พหุนิยมก็เป็นแนวการศึกษาแนวสำคัญในทาง รัฐศาสตร์ ซึ่งมองการเมืองในแง่ที่เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์อย่างหนึ่งที่ประชาชนทั้งหลาย ที่เกี่ยวข้องมีส่วนก่อให้เกิดผลกระทบต่อแนวทางของนโยบายของรัฐ (Apter, 1981 : 293) ด้วยเหตุที่ แนวการวิเคราะห์แบบพหุนิยมมุ่งอธิบายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย ของรัฐโดยวิถีทางของกลุ่มผลประโยชน์เป็นหลัก แนวการศึกษาแบบนี้จึงถูกมองว่าเป็นทฤษฎีกลุ่ม (group theory) ที่สร้างขึ้นใหม่ ทฤษฎีหนึ่ง (Garson, 1978 : 91) อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะพหุนิยมจะถูกมองในแง่ใด ในตัวของพหุนิยมนั้นมีลักษณะที่สื่อให้เห็น สภาพที่มีศูนย์กลางแห่งอำนาจอยู่มากมาย อำนาจในสังคมจะกระจัดกระจาย ไม่กระจุกตัวอยู่ในมือ ของชนชั้น, บุคคล, องค์กร หรือกลุ่มชนชั้นนำกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ (Chasin and Chasin, 1974 : 20) ในแต่ละศูนย์กลางแห่งอำนาจหรือแต่ละกลุ่มก็จะประกอบขึ้นด้วยบุคคลจำนวนมากที่ รวมตัวกันแสวงหาผลประโยชน์ที่มีอยู่ร่วมกัน โดยการใช้อิทธิพลบีบบังคับและจูงใจผู้กำหนด นโยบายของรัฐ รวมทั้งการต่อรองและประนีประนอมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ นโยบายของรัฐจึง

เป็นผลที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว สภาพอย่างนี้ที่เ็นความเชื่อหรืออุดมการณ์และแนวการศึกษาการเมืองแบบพหุนิยม ซึ่งแพร่หลายอยู่ในสังคมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสหรัฐอเมริกา

ความคิดแบบพหุนิยมได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากแนวความคิดเสรีนิยมด้านการเมืองและด้านเศรษฐกิจ ความคิดเสรีนิยมทางการเมืองที่ให้ความสำคัญแก่สิทธิของปัจเจกชน และหลักการประชาธิปไตย ซึ่งปรากฏอยู่ในงานของนักปรัชญาการเมือง เช่น Locke และ Rousseau กับความคิดเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเห็นว่าการปล่อยให้ปัจเจกชนแสวงหาผลประโยชน์อย่างเต็มที่ย่อมจะก่อให้เกิดผลดีแก่ส่วนรวม อันเป็นความคิดที่จะเห็นได้จากงานของนักเศรษฐศาสตร์นับแต่ Smith เป็นต้นมา ความคิดเสรีนิยมทั้งสองด้านนี้ เป็นรากฐานสำคัญของความคิดแบบพหุนิยม (Carnoy, 1984 : Chapter 2) ความคิดแบบพหุนิยมเริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยความพยายามของปัญญาชนที่จะฟื้นฟูสถาบันทางการเมือง ซึ่งปกป้องสิทธิของปัจเจกชนขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่มันได้เสื่อมโทรมลงไปด้วยผลกระทบจากการแบ่งงานกันทำในระบบอุตสาหกรรม และจากการใช้อำนาจแบบยักยักย้ายถ่ายเทของรัฐที่ไม่ได้เป็นตัวแทนของปวงชนสภาพเศรษฐกิจและการเมืองแบบนี้ทำให้ประชาชนแต่ละคนสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองตามธรรมชาติไป อย่างไรก็ตาม เนื่องจากลักษณะปัจเจกชนสุดโต่งนั้น มีอันตรายพอ ๆ กับลักษณะรัฐนิยม (statism) ซึ่งรัฐมีอำนาจล้นพ้น ทั้งการเกิดปัจเจกชนนิยมอย่างสุดขั้วนั้น ในบ้านปลายก็จะชักจูงให้เกิดรัฐเผด็จการขึ้นมาอีก ดังนั้นพหุนิยมซึ่งเน้นบทบาททางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ จึงเป็นทางออกซึ่งคาดว่าจะพิทักษ์สิทธิของประชาชนและประโยชน์ของสังคมได้ดีที่สุด เพราะกลุ่มหรือสมาคมต่าง ๆ นั้นนอกจากจะเป็นโล่ห์กันไม่ให้รัฐใช้อำนาจกดขี่ประชาชน ยังเป็นตัวที่สร้างความรู้สึกรับผิดชอบต่อชุมชนให้แก่ประชาชนอีกด้วย (Kariel, 1968 : 164) ด้วยเหตุนี้เอง ประชาธิปไตยตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาธิปไตยแบบอเมริกา จึงถูกครอบงำด้วยความคิดแบบพหุนิยมมาจนปัจจุบัน

ในการศึกษาการเมือง แนวการศึกษาแบบพหุนิยมได้เสนอแนวความคิดซึ่งอาจจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ (Lively, 1978 : 188-190)

ประการแรก ความคิดแบบพหุนิยมมองสังคมว่าเป็นอาณาบริเวณที่มีผลประโยชน์หลากหลายและขัดแย้งกันอยู่ ทั้งนี้ เพราะการแบ่งงานกันทำมากขึ้นในสังคมอุตสาหกรรมทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ แสดงออกมาเห็นชัดมากขึ้น และทำให้กลุ่มเหล่านั้นมีการจัดองค์การและมีความรู้ดีขึ้น อันเป็นผลให้สามารถเรียกร้องผลประโยชน์ได้มากขึ้นตามลำดับ

ประการที่สอง ตัวแบบพหุนิยมเห็นว่า ในการกำหนดนโยบายของรัฐนั้น ผลประโยชน์ต่าง ๆ

มีเหตุผลที่ควรรับฟัง และนำเข้ามาพิจารณา แม้ว่าในความเป็นจริง การรับฟังข้อเรียกร้องของทุกกลุ่มจะเป็นไปไม่ได้ แต่ข้อเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ที่ชอบธรรมควรจะมีการรับฟัง

ประการที่สาม ตามทัศนะแบบพหุนิยมนั้น ผลประโยชน์ทั้งหลายของคนแต่ละคนที่สังกัดอยู่ในกลุ่มต่าง ๆ ย่อมจะมีขนาดและปริมาณมากไปกว่า ผลประโยชน์ที่คนแต่ละคนมีอยู่ร่วมกันกับสมาชิกคนอื่น ๆ ของสังคม ด้วยเหตุที่ผลประโยชน์ที่คนแต่ละคนต้องการนั้นมีมากกว่าผลประโยชน์ที่เขาได้รับในฐานะของสมาชิกสังคมคนหนึ่ง ดังนั้นผลประโยชน์รวมที่ทุกคนมีอยู่ก็น่าจะได้รับการดำรงไว้ซึ่งระบบที่ทำให้คนแต่ละคนสามารถแสวงหาและปกป้องผลประโยชน์ของตนได้มากที่สุดนั่นเอง

ประการที่สี่ แนวการศึกษาแบบนี้ชี้ว่า ถึงแม้การเข้าแทรกแซงของรัฐ ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การยุติการขัดแย้งระหว่างกลุ่มสังคมทั้งหลายได้เสมอไป แต่การแทรกแซงดังกล่าวมักจะแก้ปัญหาขัดแย้งได้ และจะเป็นอย่างนี้มากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อสังคมมีความซับซ้อนและพึ่งพากันและกันมากขึ้น รัฐจึงต้องเข้ามาแก้ไขและจัดการกับปัญหาแทนเอกชนมากขึ้นและรัฐทำอย่างนี้ได้เพราะมีทรัพยากรบุคคลและวัตถุอยู่ในมือเป็นจำนวนมาก

ประการที่ห้า ตัวแบบพหุนิยมเห็นว่า การแทรกแซงของรัฐดังกล่าวนั้นควรจะมีมุ่งทำให้เกิดการประนีประนอมผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นการขัดแย้งขึ้นข้อเรียกร้องระหว่างกลุ่มต่าง ๆ หรือเป็นข้อเรียกร้องที่กลุ่มผลประโยชน์ยื่นต่อรัฐบาลก็ตาม ดังนั้นหน้าที่หลักของรัฐบาลจึงได้แก่การประนีประนอมและการสร้างความพอใจให้แก่ทุกกลุ่ม โดยการช่วยให้การต่อรองระหว่างกลุ่มเป็นไปด้วยดี อันจะทำให้กลุ่มทั้งหลายบรรลุข้อตกลงที่ทำให้ทุกฝ่ายพอใจหรือทำให้นโยบายของรัฐกำหนดออกมาในลักษณะที่มีดุลยภาพระหว่างข้อเรียกร้องของแต่ละฝ่าย

ประการสุดท้าย ตัวแบบนี้มีทัศนะว่า รัฐบาลน่าจะทำหน้าที่ประนีประนอมของแต่ละฝ่ายได้ดีที่สุด ถ้าทุกกลุ่มมีวิธีการผลักดันรัฐบาลที่ใช้ได้ผล เนื่องจากอำนาจในสังคมกระจายอยู่ในมือกลุ่มต่าง ๆ กลุ่มต่าง ๆ ก็จะมีโอกาสเข้าไปผลักดันนโยบายของรัฐ หากมีช่องทางที่เปิดไว้ เช่นการเลือกตั้ง การลอบบี ฯลฯ ผลที่ตามมาคือรัฐจะประนีประนอมและตอบสนองความต้องการของกลุ่มต่าง ๆ ได้ดี

ทัศนะแบบนี้ เมื่อนำมาใช้ศึกษาบทบาทของรัฐและนโยบายของรัฐในทางเศรษฐกิจการเมือง ทำให้เกิดการมองรัฐในแง่สถาบันที่เป็นกลางมีหน้าที่ประนีประนอมข้อขัดแย้งของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีผลประโยชน์ขัดกัน รวมทั้งกำหนดนโยบายที่ตอบสนองความต้องการของทุกกลุ่มโดยการสร้างดุลยภาพระหว่างผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ รัฐในทัศนะแบบพหุนิยมจึงมีสภาพเหมือนกับตลาด

การเมือง ที่คอยถ่วงดุลอำนาจของขั้วการเมืองและผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งแข่งขันกันอยู่ (Chilcote, 1981 : 194) มองในอีกแง่หนึ่ง รัฐก็เป็นเช่นนายหน้าทางการเมือง (political broker) ที่รักษาความเป็นอิสระในตัวเอง (autonomy) โดยการถ่วงดุลย์กลุ่มต่าง ๆ อยู่ (Whitt, 1979 : 83) ประเด็นสำคัญที่น่าสนใจเกี่ยวกับสภาพของรัฐในทัศนะของพหุนิยมก็คือทำไมกลุ่มต่าง ๆ จึงแย่งกันเข้ามาเรียกร้องต่อรัฐบาลและผลักดันนโยบายของรัฐ Dahl (1967 : 373) นักรัฐศาสตร์แนวพหุนิยมคนสำคัญได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นเพราะรัฐบาลมีอำนาจอิทธิพลสูงอย่างยิ่ง รัฐบาลจึงกลายเป็นเป้าหมายของการใช้อิทธิพลผลักดันอย่างเต็มที่ การใช้อิทธิพลต่อการทำงานของรัฐบาลได้ ย่อมหมายถึงการมีอิทธิพลต่อแนวทางการใช้อำนาจของรัฐ ต่อการทำให้สิ่งใดชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ชอบด้วยกฎหมาย ต่อการแบ่งสรรผลประโยชน์อภิสิทธิ์รายได้และอำนาจของรัฐ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าในความเป็นจริง ทุกกลุ่มจะมีโอกาสเท่ากันในการใช้อิทธิพลต่อรัฐ ทั้งนี้เพราะความแตกต่างในทรัพยากร ความเชี่ยวชาญ แรงจูงใจ รวมทั้งสถานการณ์ที่พันธมิตรและปรปักษ์ของกลุ่มเผชิญอยู่ นอกจากนี้ยังเป็นเพราะมีกลุ่มที่ตั้งใจใช้อิทธิพลต่อรัฐบาลอย่างจริงจังเพียงไม่กี่กลุ่ม (Dahl, 1967 : 386) อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่กลุ่มต่าง ๆ มีผลประโยชน์ไม่ตรงกัน และมีความสามารถในแต่ละด้านต่างกัน กลุ่มหนึ่งอาจจะมีข้อเสียด้านหนึ่ง แต่มีข้อดีอีกด้านหนึ่ง จึงทำให้แต่ละกลุ่มมีโอกาสใช้อิทธิพลต่อรัฐพอ ๆ กัน และในกรณีของบุคคล ด้วยเหตุที่คนแต่ละคนมักจะเป็นสมาชิกของหลายกลุ่ม ผลประโยชน์ได้เสียของคน เมื่อถ่วงเฉลี่ยแล้วก็ไม่ต่างกันนัก ผลที่ตามมาคืออำนาจและผลประโยชน์จะกระจุกกระจายออกไปในกลุ่มต่าง ๆ อย่างค่อนข้างจะเท่าเทียมกัน

ในตัวของรัฐตามทัศนะแบบพหุนิยมนั้น จะประกอบขึ้นด้วยหน่วยงานและองค์การต่าง ๆ มากมาย ซึ่งทำหน้าที่ตอบสนองต่อข้อเรียกร้องต่าง ๆ ข้อเรียกร้องเหล่านี้จะถูกคัดเลือกและถ่วงดุลโดยกระบวนการแข่งขันต่อรองทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ที่มุ่งจะเข้าไปกำหนดแนวทางขององค์การและหน่วยงานเหล่านั้น ในระดับสูงสุดของผู้มีอำนาจทางการเมือง จะมีผู้นำทางการเมือง และรัฐบุรุษทั้งหลาย ทำหน้าที่เป็นผู้รวบรวม และประนีประนอมข้อเรียกร้องต่าง ๆ เหล่านี้ เพื่อให้การตัดสินใจนโยบายมีผลบังคับใช้ ประเด็นปัญหาที่เข้ามาถึงขั้นพิจารณาตัดสินใจนั้นจริง ๆ แล้วมีจำนวนน้อย เพราะเฉพาะประเด็นที่เข้ากับกรอบเกณฑ์ที่กลุ่มต่าง ๆ เห็นพ้องต้องกันเท่านั้นจึงจะเข้ามาถึงขั้นนี้ได้ ในกรณีของอำนาจนั้น ใครจะมีอำนาจทางการเมืองขึ้นมาได้ก็ต้องแข่งขันภายในขอบเขตทางการเมืองที่ขอบธรรมเท่านั้น ตัวของรัฐเองก็หาได้ประกอบขึ้นด้วยระบบราชการที่เป็นหนึ่งเดียว หากแต่เป็นหน่วยงานจำนวนมากที่มีอำนาจก้าวท้าวกันอยู่ และต่างก็แข่งขันกันแย่งชิงทรัพยากรในรูปบุคลากร เงิน และอำนาจหน้าที่จากรัฐบาล ตามความคิดแบบพหุนิยม หน่วยงานของระบบราชการเหล่านี้จะทำงานตอบสนองต่อหน่วยเหนือที่ควบคุมมันอยู่

หรือต่อกระบวนการประชาธิปไตย ถ้าหากมันดำเนินงานในทางที่ละเมิดต่อความยุติธรรม ความเสมอภาคและเสรีภาพ มันก็จะถูกบังคับให้เปลี่ยนแปลงการกระทำได้ในระยะยาว สำหรับชนชั้นต่าง ๆ ในทัศนะแบบพหุนิยมก็เป็นเพียงการรวมกลุ่มผลประโยชน์อย่างหนึ่งในสังคม ซึ่งอาจจะมีทรัพยากรทางการเมืองมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ แต่อำนาจของชนชั้นก็ถูกถ่วงดุลย์ โดยการใช้สิทธิในการเลือกตั้งของประชาชน โดยการรวมตัวของคนส่วนน้อยที่ปลุกมติมหาชนขึ้นมาต่อต้าน และบีบบังคับให้ผู้นำทางการเมืองต่อต้านชนชั้นดังกล่าวได้ (Alford, 1975 : 146-147)

ความคิดในลักษณะนี้ แทรกอยู่ในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ตะวันตกส่วนใหญ่ที่อธิบายถึงบทบาทและการทำหน้าที่ของรัฐในสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มผู้ครองอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะการแฝงตัวของความคิดแบบพหุนิยมในทฤษฎีเหล่านั้น อาจจะเป็นไปอย่างชัดแจ้งหรือแฝงเร้นก็ได้ กรณีที่เห็นได้อย่างชัดแจ้งก็คือ ทฤษฎีการเมืองสมัยใหม่ เช่น ทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่ม, มติมหาชน และการวิเคราะห์ระบบการเมือง เป็นต้น อันที่จริงทัศนะแบบนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสังคมวิทยาบางกลุ่มมาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 นักสังคมวิทยาเหล่านี้เห็นว่า ในความเป็นจริงอำนาจในสังคมหาได้กระจายอยู่ตามกลุ่มต่าง ๆ แต่อย่างใด หากแต่ตกอยู่ในเงื้อมมือของชนชั้นนำจำนวนน้อยเท่านั้น ตัวรัฐเองก็ถูกควบคุมโดยชนชั้นนำดังกล่าว งานในทำนองนี้ได้แก่ Power Elite ของ C. Wright Mill และ Community Power Structure ของ Hunter ถึงแม้แนวความคิดแบบพหุนิยมจะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักสังคมวิทยาที่ยึดถือตัวแบบชนชั้นนำ (Elitism) อย่างรุนแรงก็ตาม แต่ก็หาได้ทำให้อิทธิพลของแนวความคิดแบบนี้ลดน้อยถอยลงไปแต่อย่างใด

การศึกษาบทบาทของรัฐ ตามตัวแบบพหุนิยมได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายในหลายประเด็น ประเด็นหลักในการวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว อาจจะแบ่งได้ 2 ประเด็น ประเด็นแรกก็คือ แนวความคิดเกี่ยวกับดุลอำนาจของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมและประเด็นที่สองก็คือ ทัศนะที่เห็นว่ารัฐเป็นกลางและมีสภาพเหมือนกับกรรมการในเกมส์การแข่งขันทางการเมืองระหว่างกลุ่มต่าง ๆ (ดู Playford, 1971)

ในประเด็นแรก สภาพของสังคมการเมืองที่กลุ่มต่าง ๆ แข่งขันกันอย่างเท่าเทียมกันเพื่อใช้อิทธิพลต่อการทำงานของรัฐบาล และกลุ่มทั้งหลายมีอำนาจที่จะตอบโต้กันได้ (Countervailing power) ตามทัศนะแบบพหุนิยมนั้น นอกจากจะเป็นการมองสังคมการเมืองแบบภาพหนึ่งไม่สนใจความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอำนาจของกลุ่มรวมทั้งการเกิดขึ้นและการสลายตัวของกลุ่มต่าง ๆ แล้ว ยังมองข้ามความเป็นจริงในเรื่องอำนาจการต่อรองที่สังคมเปิดโอกาสให้ไม่เท่าเทียมกัน ในขณะที่สหภาพแรงงานซึ่งเป็นตัวแทนคนจำนวนมากมีอำนาจในการเรียกร้องต่อรองกับรัฐและกับกลุ่ม

นายทุนอย่างจำกัด กลุ่มนายทุนซึ่งเป็นตัวแทนคนจำนวนน้อยมีอำนาจเรียกร้องอย่างไม่จำกัด รวมทั้งมีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดนโยบายและทิศทางในการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ซึ่งมีผลกระทบต่อคนกลุ่มอื่นด้วย นอกจากนี้ ตัวแบบพหุนิยมยังมองข้ามผลประโยชน์ของกลุ่มเล็ก ๆ ที่ถูกทำลายด้วยกลุ่มที่มีอำนาจมากกว่า รวมทั้งไม่เคยตั้งข้อสงสัยว่า คนส่วนใหญ่หรือคนบางกลุ่มที่ไม่ได้มีการรวมตัวเป็นกลุ่มผลประโยชน์ จะถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มที่มีอำนาจ ทั้งนี้เพราะคนเหล่านี้ไม่มีทรัพยากรมากพอที่จะรวมตัวกันใช้อิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลอย่างได้ผล (Playford, 1971 : 365-367 : Nobbs, 1983 : 346) ถึงแม้งานด้านพหุนิยมบางชิ้นอาจจะยอมรับว่าอำนาจในการต่อรองของแต่ละกลุ่มอาจจะไม่เท่าเทียมกัน แต่งานในแนวพหุนิยมไม่เคยสนใจว่าจะอะไรคือที่มาของความไม่เท่าเทียมดังกล่าวอย่างจริงจัง (Alford, 1975 : 151)

Andrain (1970 : 113-115) ชี้ให้เห็นว่าสาระสำคัญของตัวแบบพหุนิยมเกี่ยวกับการกระจายอำนาจและบทบาทของกลุ่มในสังคมการเมือง ก่อนข้างจะขัดกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ตัวอย่างเช่น ตัวแบบพหุนิยมตั้งสมมุติฐานไว้ว่า คนส่วนใหญ่จะสังกัดอยู่หลายกลุ่มและรับรู้ความคิดเห็นจากหลายฝ่าย แต่จากการสำรวจกลับพบว่าในสหรัฐ อิตาลี เยอรมันตะวันตก และอังกฤษ คนส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกกลุ่มผลประโยชน์เพียงกลุ่มเดียว และในสหรัฐคนร้อยละ 43 ไม่ได้สังกัดกลุ่มผลประโยชน์ใดเลย นอกจากนี้ ตัวแบบพหุนิยมยังสับสนระหว่างการมีอำนาจที่กระจัดกระจายทั่วไป กับการแบ่งแยกหน้าที่ตามความเชี่ยวชาญ (Functional specialization) ทั้งนี้เพราะการเกิดคนหลายกลุ่มทำหน้าที่ต่างกันไปตามลักษณะการแบ่งงานกันทำในสังคมอุตสาหกรรมไม่ได้หมายความว่ากลุ่มคนเหล่านั้นเป็นตัวแทนของคนทุกคนในสังคม หรือคนกลุ่มดังกล่าวจะมีอำนาจ แต่อำนาจอาจจะกระจุกตัวอยู่ในมือของคนจำนวนน้อยที่มีความร่ำรวยและสถานภาพสูงก็ได้ และจากการสำรวจในรัฐมิชิแกน พบว่าคนรวยและคนมีการศึกษาไม่ต้องการให้กลุ่มผลประโยชน์มีโอกาستهاเทียบกัน พวกเขาเห็นว่ากลุ่มผลประโยชน์จากภาคธุรกิจ เท่านั้นที่ควรจะมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตทางการเมือง

ในประเด็นที่สอง ทิศนะของพหุนิยมที่เห็นว่ารัฐหรือรัฐบาลนั้นเป็นกลางและคอยทำหน้าที่ตรวจสอบและจัดระเบียบการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม เพื่อไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอำนาจครอบงำเหนือสังคมและใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกต้องนั้น ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะ รัฐบาลไม่ได้เป็นกลางและจะเข้าข้างกลุ่มคนที่มีความร่ำรวยสถานภาพสูงมากกว่ากลุ่มคนที่ยากจนและสถานภาพต่ำ ทั้งนี้จะกระทำไปโดยการเลือกปฏิบัติ Stones (1980) ชี้ให้เห็นว่าความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคมนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมในบริการที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ข้อเรียกร้องของกลุ่มคนที่มีสถานภาพทาง

เศรษฐกิจและสังคมสูง จะได้รับการตอบสนองจากเจ้าหน้าที่และกลไกของรัฐดีกว่าคนที่มีความ-
ภาพต่ำ ไม่ว่าจะพวกเขาจะใช้อิทธิพลต่อเจ้าหน้าที่เหล่านั้นโดยตรงหรือไม่ก็ตาม กลุ่มผลประโยชน์
ที่มีทรัพยากรมากนั้น ไม่เพียงแต่จะสามารถใช้ทรัพยากรในรูปแบบต่างครอบงำกลไกของรัฐได้
เท่านั้น ในหลายกรณีความต้องการของคนกลุ่มนี้ได้รับการตอบสนองจากรัฐโดยไม่ต้องเรียกร้อง
อย่างชัดเจนด้วยซ้ำ คนกลุ่มนี้ได้รับการเอาใจจากรัฐและกลไกของรัฐเพราะสถานภาพทางเศรษฐกิจ
และสังคมที่เขามีอยู่นั่นเอง ลักษณะนี้คือสิ่งที่ Stones เรียกว่าอำนาจที่เกิดจากระบบ (Systemic
power)

นอกจากนั้น ตัวแบบพหุนิยมยังมองข้ามความจริงที่ว่า ตัวรัฐเองไม่ว่าจะเป็นรัฐบาล เจ้า-
หน้าที่ของรัฐและนักการเมือง ต่างก็มีผลประโยชน์ของตนเองที่จะต้องปกป้องและแสวงหา ดังนั้น
รัฐจึงไม่อาจจะเป็นกลางได้ รัฐย่อมจะเข้าข้างกลุ่มคนหรือชนชั้นที่ให้ผลประโยชน์ต่อรัฐมากกว่า
กลุ่มคนที่มีความสำคัญต่อรัฐน้อย กลุ่มนายทุนที่บริจาคเงินสนับสนุนพรรครัฐบาลย่อมจะได้รับผล
ประโยชน์จากนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลมากกว่าคนทั่วไปเป็นธรรมดา มองในแง่นี้จึงไม่
แปลกที่รัฐมีแนวโน้มจะควบคุมกิจกรรมของกรรมการผู้ต้องพึ่งรัฐ มากกว่าที่จะควบคุมกิจกรรมของ
นักธุรกิจใหญ่ ซึ่งความสำเร็จของคนเหล่านี้มีผลโดยตรงต่อผลงานด้านเศรษฐกิจของรัฐในการ
เพิ่มรายได้ประชาชาติหรือการจ้างงานเพิ่มขึ้น เป็นต้น

จากจุดอ่อนของตัวแบบพหุนิยมที่ใช้ในการศึกษารัฐนี้เอง ทำให้นักสังคมศาสตร์ที่สนใจใน
ปัญหาด้านเศรษฐกิจการเมืองหลายกลุ่มได้พยายามพัฒนาทฤษฎีเกี่ยวกับรัฐและบทบาททาง
เศรษฐกิจการเมืองของรัฐขึ้นมา ทฤษฎีเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีแนวมาร์กซิสต์ หรือแนวอื่นต่าง
ก็ยอมรับว่า รัฐไม่ได้เป็นกลางและคนกลุ่มต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อรัฐและนโยบายของรัฐต่างกันไปตาม
ลักษณะทรัพยากรที่คนกลุ่มนั้นครอบครองอยู่ นั่นคือทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองเกี่ยวกับรัฐที่เพิ่ง
เสนอออกมาใหม่นี้ต่างก็ปฏิเสธตัวแบบพหุนิยมทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าแต่ละทฤษฎีจะมีกรอบทฤษฎีต่างกัน
ไปก็ตาม

การพัฒนาการศึกษาแนวการทำให้ทันสมัย

นับแต่ทศวรรษ 1950 เป็นต้นมาจนถึงต้นทศวรรษ 1970 การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาใน
วงวิชาการตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ได้ถูกครอบงำ
ด้วยทฤษฎีหรือแนวการศึกษาที่เรียกว่า “การทำให้ทันสมัย” (modernization) มาโดยตลอด ถึง
แม้จะมีแนวการศึกษาแนวอื่น เช่น แนวมาร์กซิสต์ เป็นทางเลือกในการอธิบายกระบวนการพัฒนา
ของสังคม แต่แนวความคิดเหล่านั้นกลับไม่ได้รับการยอมรับมากนักในช่วงนั้น แนวการศึกษาแบบ
การทำให้ทันสมัยจึงเป็นสำนักสำคัญที่สุดในการอธิบายและตีความการพัฒนาอุตสาหกรรมและ

การพัฒนาโดยทั่วไป การศึกษาในแนวเช่นว่านี้มีลักษณะเป็นความคิดทางสังคมและวิธีการมองปัญหาแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบอเมริกัน (Goldthorpe, 1984 : 132)

หากพิจารณากันในมุมกว้าง การทำให้ทันสมัยก็คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ทำให้สังคมซึ่งพัฒนาน้อยกว่ามีลักษณะเหมือนกับสังคมที่พัฒนามากกว่า (Lerner, 1968 : 386) แนวการศึกษาแบบนี้มองการพัฒนาของแต่ละสังคมในแง่ของการเปลี่ยนแปลงจากจุดเริ่มต้นคือ จากสภาพดั้งเดิมหรือสภาพก่อนมีอุตสาหกรรม (traditional or preindustrial condition) แล้วผ่านช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อไปสู่สภาวะทันสมัย (modernity) กระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาในลักษณะนี้มีผลกระทบต่อเนื่องแก่ทั้งสังคมและบุคคลแต่ละคนไปพร้อม ๆ กัน

การมองการพัฒนาของสังคมในลักษณะดังกล่าวของแนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัย กล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากกระแสการพัฒนาทางด้านวิชาการสังคมศาสตร์ของตะวันตกโดยตรง รากเหง้าสำคัญของแนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัย ก็คือบรรดาทฤษฎีเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสังคม ซึ่งเติบโตขึ้นมาในศตวรรษที่ 19 ทฤษฎีเหล่านี้มุ่งจะอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยอาศัยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ทฤษฎีเหล่านี้มีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างกฎทั่วไปเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในปรากฏการณ์ทางสังคม ในลักษณะเดียวกับทฤษฎีวิวัฒนาการของ Darwin โดยทั่วไปทฤษฎีเหล่านี้มักจะอธิบายการพัฒนาของสังคมในแง่ของการเปลี่ยนแปลงแบบก้าวหน้าจากรูปแบบที่เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไปเป็นรูปแบบที่ซับซ้อน โดยทั้งนี้จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตามกระบวนการเจริญเติบโตและการแบ่งแยกความชำนาญเฉพาะด้านของสังคม (Hoogvelt, 1983 : 106-107; Roxborough, 1979 : 13) ลักษณะความคิดแบบนี้จะเห็นได้จากงานของบุคคลเช่น Spencer และ Durkheim ด้วยเหตุที่ทฤษฎีแบบนี้มองการเปลี่ยนแปลงสังคมในลักษณะการเติบโตจากสังคมล้าหลังไปสู่สังคมที่ก้าวหน้า ทฤษฎีในลักษณะนี้จึงมักจะพยายามจำแนกลักษณะของสังคมระหว่างจุดเริ่มต้นกับบั้นปลายของวิวัฒนาการของสังคม ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าสังคมจะเปลี่ยนจากลักษณะหนึ่งไปสู่อีกลักษณะหนึ่ง ตัวอย่างเช่น Spencer อธิบายในแง่การเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (homogeneous) ไปสู่สังคมที่มีลักษณะหลากหลาย (heterogeneous) หรือ Tonnies มองในแง่การเปลี่ยนแปลงจากลักษณะความสัมพันธ์แบบสมาคม (association) ไปสู่ลักษณะแบบองค์การ (organization) เป็นต้น

ลักษณะการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมในแง่ของกระบวนการสร้างความซับซ้อนขึ้นในวิถีชีวิตของมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 นี้ ได้รับการสานต่อจากนักสังคมศาสตร์ในศตวรรษที่ 20 นักสังคมศาสตร์ในยุคนี้เน้นการอธิบายลักษณะของสังคมดั้งเดิม และสังคมสมัยใหม่ในรายละเอียดมากขึ้น เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างสังคมทั้ง 2 รูปแบบ

และสิ่งที่เป็นตัวชี้ถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง การอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมมักจะเน้นการเปลี่ยนแปลงด้านวัตถุเป็นเกณฑ์ และไม่ได้นำเอาปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์มาช่วยในการอธิบาย เช่น มองการเปลี่ยนแปลงสังคมในแง่ความสามารถในการปรับตัวทางเทคนิควิทยา (technological adaptability) หรือในแง่การจำแนกโครงสร้างหน้าที่ภายในสังคมออกจากกันอย่างชัดเจน เป็นต้น การมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมแบบนี้ ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก็คือ สิ่งที่เราเรียกกันว่าแนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัยนั่นเอง

ถึงแม้ทฤษฎีทั้งหลายที่ยึดกรอบความคิดแบบการทำให้ทันสมัย จะมีความแตกต่างกันออกไปไม่มากนักน้อย อันเกิดจากความผิดแผกกันในจุดเน้นหนัก โดยที่บางทฤษฎีอาจจะเน้นศึกษาถึงสภาพหรือลักษณะของสังคมดั้งเดิมและสังคมที่ทันสมัย ขณะที่บางทฤษฎีอาจจะมุ่งเสนอขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่อย่างไรก็ดี ทุกทฤษฎีจะมีข้อสมมุติฐานร่วมกันเกี่ยวกับลักษณะของการพัฒนาซึ่งนักวิชาการบางคนเรียกว่า ตัวแบบการพัฒนาแบบเสรีนิยม (Liberal Model of development) ตัวแบบการพัฒนาดังกล่าวมีลักษณะดังต่อไปนี้ (Hermassi, 1978 : 240-241)

ประการแรก ทุกสังคมจะพัฒนาไปในเส้นทางเดียวเหมือนกันหมด ในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 มีทฤษฎีหลายทฤษฎีพยายามชี้ให้เห็นว่าสังคมทุกสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปตามขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกัน ประเทศพัฒนาแล้วได้ผ่านขั้นตอนเหล่านั้นมาแล้ว ส่วนประเทศกำลังพัฒนาก็กำลังดำเนินรอยตามอยู่ ตัวอย่างของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยแบบนี้ก็คือ ทฤษฎีของ Rostow ที่พยายามอธิบายการพัฒนาของสังคมในแง่ลำดับขั้นในความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เขาเห็นว่าขั้นตอนในการพัฒนาของทุกสังคมจะมี 5 ขั้นตอนคือ ขั้นสังคมแบบดั้งเดิม ขั้นที่เกิดสภาพที่เหมาะสมสำหรับการทะยานขึ้น (preconditions for take off) ขั้นทะยานขึ้น ขั้นที่ผลักดันไปสู่การเติบโตอย่างเต็มที่ (drive to maturity) และ ขั้นที่มวลชนมีความอุดมสมบูรณ์ในการบริโภคอย่างมาก (age of high mass consumption) แนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัยเชื่อว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามลำดับขั้น สังคมแต่ละสังคมจะแตกต่างกันไปตามตำแหน่งในช่วงของการพัฒนา สังคมที่พัฒนามากจะอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่าประเทศที่กำลังพัฒนาเพราะได้ผ่านขั้นตอนต่าง ๆ มากกว่า

ประการที่สอง ตัวแบบการพัฒนาตามทัศนะการทำให้ทันสมัยเห็นว่าการพัฒนานั้นจะมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงอย่างมีรูปแบบ มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อน ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งตามลำดับ ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงด้านหนึ่ง จะก่อให้เกิดผลกระทบให้อีกด้านหนึ่งหรือหลายด้านต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความคิดแบบนี้เกิดจากการสังเกตพบว่า สังคมที่พัฒนาแล้วเกือบทุก

สังคมไม่เพียงแต่จะมีการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับสูง คล้ายคลึงกันเท่านั้น หากแต่ยังมีสภาพอื่น ๆ เช่น ระบบค่านิยม รูปแบบการปกครอง โครงสร้างชนชั้น และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านต่าง ๆ ในลักษณะใกล้เคียงกันอีกด้วย แนวการศึกษาแบบนี้จึงตีความว่า การเปลี่ยนแปลงด้านหนึ่งย่อมก่อให้เกิดผลอีกด้านหนึ่งหรือหลายด้านในลักษณะเหมือนกันในทุกสังคม ดังนั้นการพัฒนาของสังคมด้วยพัฒนาทั้งหลายในเอเชีย อาฟริกา และลาตินอเมริกา ตามทัศนะแบบนี้จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในสภาพสังคมทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้สังคมเหล่านี้มีสภาพต่าง ๆ เหมือนสังคมตะวันตกที่พัฒนามากกว่าที่ทัศนะดังกล่าวมาข้างต้น สะท้อนออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน ในการประชุมทางวิชาการเกี่ยวกับญี่ปุ่นในปี 1960 ที่ประชุมครั้งนั้นได้เสนอข้อสรุปเกี่ยวกับเกณฑ์วัดการทำให้ทันสมัยไว้ถึง 8 ประการ โดยเห็นว่าสังคมที่ทันสมัยจะต้องมีลักษณะดังกล่าว ตัวอย่างเช่น มีการพัฒนาตัวเมือง (urbanization) มีการเข้าร่วมของประชาชนในทางเศรษฐกิจและการเมือง มีอัตราการรู้หนังสือสูง มีระบบสื่อมวลชนที่แผ่ขยายอย่างกว้างขวาง และมีสถาบันสังคมขนาดใหญ่ อาทิ รัฐบาล ระบบธุรกิจหรือระบบอุตสาหกรรมเกิดขึ้น เป็นต้น (Biggerstaff, 1976 : 148-149)

ประการที่สาม บรรดาทฤษฎีการทำให้ทันสมัยทั้งหลายมองสาเหตุเปลี่ยนแปลงหรือไม่เปลี่ยนแปลงในแง่ที่เป็นสิ่งที่มีอยู่ภายในสังคมเอง เช่น พยายามอธิบายความด้อยพัฒนาของสังคมในโลกที่สามว่า เกิดจากสภาพโครงสร้างสังคมหรือวัฒนธรรมที่ไม่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลง หรือเกิดจากการขาดลักษณะบางอย่างที่จำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นหากสังคมใดจะพัฒนาไปได้ก็จะต้องกำจัดสภาพเช่นนั้นออกไปเสียก่อน หรือเสริมสร้างสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาขึ้นมาก่อน การที่สังคมใดจะพัฒนาหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับตัวสังคมนั้นเอง หาใช่อุปสรรคหรือปัญหาที่เกิดจากภายนอกสังคมแต่อย่างใดไม่

ตัวแบบในการพัฒนา ตามแนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัยดังที่กล่าวมาข้างต้น ได้มีอิทธิพลครอบงำการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาในทางสังคมศาสตร์แทบทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์เองก็ถือว่า การพัฒนาเศรษฐกิจในรูปของการเจริญเติบโตของรายได้ต่อหัว และการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคนิควิทยา ด้านเศรษฐกิจและด้านประชากรนั้น เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำให้ทันสมัย (Easterline, 1968 : 395) ส่วนในทางรัฐศาสตร์นั้น เป็นที่รู้กันดีว่าทฤษฎีพัฒนาการทางการเมืองนั้นส่วนใหญ่มาจากการนำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยมาใช้ในส่วนที่เกี่ยวกับการเมืองนั่นเอง ดังนั้น ในบางกรณีจึงมีผู้เรียกทฤษฎีพัฒนาการทางการเมืองว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยทางการเมือง (ดู Coleman, 1968) สำหรับในทางสังคมวิทยา ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยนับเป็นทฤษฎีหลักในการศึกษาด้านการ

เปลี่ยนแปลงและการพัฒนาสังคมเลยทีเดียว การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของประเทศโลกที่สามในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 จึงถูกครอบงำโดยกรอบการมองของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยโดยสิ้นเชิง นอกจากนี้ แนวการศึกษาแบบนี้ยังมีอิทธิพลอย่างมากต่อการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาของประเทศเหล่านั้นอีกด้วย

บรรดาทฤษฎีการทำให้ทันสมัยที่มีความแตกต่างในจุดเน้นหนักนั้น ถ้าพิจารณาจากทิศทางของทฤษฎีในการอธิบายการพัฒนาของสังคม เราอาจจะจำแนกออกมาได้ไม่กี่กลุ่ม วิธีการแบ่งแบบนี้จะเห็นได้จากการจำแนกประเภททฤษฎีทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับการพัฒนาของ Frank (1972) เขาแบ่งทฤษฎีเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยออกเป็น 3 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

กลุ่มแรกคือ ทฤษฎีที่เน้นช่องว่างระหว่างสังคมในแง่รูปแบบเชิงอุดมคติ (Ideal typical gap approach) ทฤษฎีในกลุ่มนี้จะเน้นอธิบายถึงความแตกต่างในด้านต่าง ๆ ระหว่างสังคมด้อยพัฒนากับสังคมที่พัฒนาโดยใช้ตัวแบบในอุดมคติเป็นเกณฑ์ในการอธิบาย ทฤษฎีจำพวกนี้ อาจจะแบ่งต่อไปเป็น 2 ประเภทย่อย

ประเภทที่หนึ่ง คือ ทฤษฎีที่ใช้ตัวแปรในลักษณะแบบฉบับเป็นตัวอธิบาย (pattern variable approach) ทฤษฎีประเภทนี้จะเสนอลักษณะที่ตรงกันข้ามระหว่างสังคมดั้งเดิมกับสังคมสมัยใหม่เพื่อชี้ถึงความแตกต่างในระดับการพัฒนาระหว่างสองสังคม ลักษณะดังกล่าวจะแสดงออกเป็นคำ 2 คำคู่กัน คำแรกจะเป็นสภาพของสังคมดั้งเดิม ส่วนคำหลังเป็นสภาพของสังคมสมัยใหม่ เช่น การได้สถานภาพมาโดยการเกิด (ascription) กับการได้สถานภาพด้วยความสามารถ (achievement) หรือการพิจารณาบุคคลในแง่ลักษณะเฉพาะ (particularistic) กับการพิจารณาในแง่ลักษณะทั่วไป (universalistic) เป็นต้น ทฤษฎีประเภทนี้ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากความคิดของนักสังคมวิทยาชื่อ Parson รวมทั้งนักทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมที่กล่าวถึงไปในตอนต้น

ประเภทที่สองได้แก่ ทฤษฎีมุ่งอธิบายในแง่ลำดับขั้นทางประวัติศาสตร์ (historical stage approach) ทฤษฎีประเภทนี้ เน้นศึกษาขั้นตอนต่าง ๆ ในการพัฒนาจากสังคมดั้งเดิมไปสู่สังคมสมัยใหม่ ตัวอย่างที่ดีของทฤษฎีแบบนี้ก็คือทฤษฎีลำดับขั้นของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Stages of Economic Growth) ของ Rostow ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วในข้างต้น

กลุ่มที่สองคือ ทฤษฎีที่อธิบายการพัฒนาในแง่ของการแผ่กระจายด้านวัฒนธรรมจากสังคมพัฒนาแล้วมาสู่สังคมที่ด้อยพัฒนา (Diffusionist approach) ไม่ว่าจะเป็นการกระจายด้านความรู้ ทักษะ การจัดการ การค้า ค่านิยม หรือแม้กระทั่งเทคโนโลยีต่าง ๆ ในทัศนะของกลุ่มนี้ การพัฒนาจะเกิดขึ้นได้ต้องมีการเผยแพร่และการยอมรับด้านวัฒนธรรมจากสังคมที่พัฒนามากกว่า ปัญหา

ความด้อยพัฒนาที่มีอยู่ในประเทศโลกที่สามนั้นเกิดจากอุปสรรคหรือการต่อต้านไม่ยอมรับวัฒนธรรมที่แพร่เข้ามา ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยกลุ่มนี้มักจะเห็นได้ทั่วไปในงานของนักเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่เน้นการพัฒนาโดยการรับเอาทุน เทคโนโลยี วิทยาการบริหาร ฯลฯ จากสังคมที่พัฒนาแล้ว มาใช้ในการพัฒนาประเทศโลกที่สาม ความคิดแบบนี้จะเห็นได้จากทฤษฎีของนักเศรษฐศาสตร์ เช่น Bronfenbrenner, Meier และ Chenery เป็นต้น

กลุ่มสุดท้ายได้แก่ ทฤษฎีที่ใช้ปัจจัยทางจิตวิทยาอธิบายสาเหตุการพัฒนาและไม่พัฒนาของสังคม (psychological approach) ทฤษฎีแบบนี้ เห็นว่าบุคลิกภาพ ทศนคติ และความเชื่อบางอย่างของผู้คนในสังคมด้อยพัฒนา เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าของสังคม งานในลักษณะนี้โดยส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจาก Weber ซึ่งพยายามชี้ให้เห็นว่าจริยธรรมและความเชื่อแบบโปรเตสแตนต์นั้นมีส่วนผลักดันให้เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจในสังคมตะวันตกที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายดังกล่าว รวมทั้งอิทธิพลจากงานของ Schumpeter เกี่ยวกับทศนคติแบบผู้ประกอบการ (entrepreneurship) ที่มีผลกระทบต่อพัฒนาเศรษฐกิจ ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยแบบนี้จะเห็นได้ชัดในงานเขียนของ Hagen และ McClelland

ในปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 แนวการศึกษาการพัฒนาแบบการทำให้ทันสมัยได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์และโจมตีอย่างรุนแรงจากนักวิชาการหลายฝ่าย โดยเฉพาะฝ่ายทฤษฎีการพึ่งพา (dependency) และฝ่ายมาร์กซิสต์ ประเด็นหลัก ๆ ที่ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยได้รับการพิจารณาอย่างกว้างขวางเห็นจะได้แก่ประเด็นดังต่อไปนี้

ข้อวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นแรกก็คือ แนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัยไม่เคยสนใจความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ (Wallerstein, 1980 : 134) สิ่งที่ทฤษฎีแนวนี้อธิบายจึงมักจะขัดกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ สังคมที่เรียกว่าด้อยพัฒนาหลายสังคม เช่น จีน อินเดีย และอียิปต์ มีลักษณะทางวัฒนธรรมหลายด้านพัฒนาว่าสังคมตะวันตกที่ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอ้างว่าพัฒนาแล้ว และสังคมเหล่านี้เคยเป็นสังคมที่พัฒนาระดับสูงมาก่อนหน้าสังคมตะวันตกเสียอีก สังคมจีนและสังคมอินเดียได้พัฒนาจนมีการจัดระเบียบทางสังคมในระดับสูง ในช่วงที่สังคมตะวันตกหลายสังคมยังอยู่ในขั้นสังคมดั้งเดิมอยู่

ประการที่สอง ข้อสมมุติฐานของแนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัย ซึ่งเห็นว่าทุกสังคมจะต้องพัฒนาไปในแนวทางเดียวกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั้น เป็นข้อสมมุติฐานที่ไม่มีพื้นฐานด้านข้อเท็จจริงรับรองเพียงพอที่จะอ้างอย่างนั้นได้ (Roxborough, 1979 : 19) วิวัฒนาการของสังคมไม่จำเป็นต้องเหมือนกันและเป็นไปในแนวทางเดียวกันเสมอไป สังคมแต่ละสังคมด้วยเหตุที่มีสภาพ

ทางวัตถุ ทางประวัติศาสตร์ และทางวัฒนธรรมต่างหากก็มีโอกาสจะพัฒนาในทิศทางที่ต่างกันไปไม่มากนัก

ประการที่สาม แนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัยมักจะถือว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาของสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในแต่ละสังคม หาได้เกิดจากปัจจัยภายนอกไม่ ทั้งนี้เพราะแนวการศึกษาแบบนี้มองสังคมในแง่ที่เป็นระบบปิด และใช้สังคมยุโรปตะวันตกเป็นตัวแบบ (Roxborough, 1979 : 19) การพัฒนาในสังคมเช่นว่านี้ ดูเหมือนว่าปัจจัยภายในสังคมจะมีบทบาทสูงกว่าปัจจัยภายนอก แต่ในกรณีตรงกันข้ามการเปลี่ยนแปลงของสังคมกำลังพัฒนาในลาตินอเมริกา อาฟริกา และเอเชีย เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอกมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ยุคที่มีการล่าอาณานิคม โดยประเทศจักรวรรดินิยมยุโรปเป็นต้นมา ทิศทางในการเปลี่ยนแปลงของประเทศเหล่านี้ ได้ถูกรอบงำโดยอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกมาโดยตลอด Frank (1973 : 101) ได้ชี้ให้เห็นว่าประเทศด้อยพัฒนาอย่างมากในปัจจุบันมักจะเป็นประเทศที่ผูกพันอย่างใกล้ชิดกับประเทศศูนย์กลางของโลกในอดีต การเปลี่ยนแปลงในประเทศเหล่านี้มักจะได้รับอิทธิพลโดยตรงจากประเทศศูนย์กลางดังกล่าว เมื่อมองในแง่นี้จะเห็นได้ว่า ข้อสมมุติฐานของแนวการศึกษาแบบการทำให้ทันสมัย ขัดแย้งกับข้อเท็จจริงอย่างเห็นได้ชัด ในความเป็นจริงนั้นการเปลี่ยนแปลงในทุกสังคมเป็นผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก แม้กระทั่งสังคมตะวันตกที่ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยใช้เป็นตัวแบบก็ตาม

ประการที่สี่ ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยถูกวิจารณ์ว่ามีรากฐานความคิดจากความเชื่อในความเหนือกว่าของวัฒนธรรมแบบตะวันตก (Western ethnocentrism) โดยทั้งนี้จะเห็นได้ว่าทฤษฎีการทำให้ทันสมัยส่วนใหญ่มักจะมองวัฒนธรรมของสังคมกำลังพัฒนาว่า เป็นอุปสรรคอย่างสำคัญต่อการพัฒนา ขณะเดียวกันก็ย่ำว่าวัฒนธรรมแบบตะวันตกนั้นเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคม ทศวรรษอย่างนี้ได้รับการวิพากษ์และโต้แย้งอย่างรุนแรงจากนักมานุษยวิทยาว่าเป็นการด่วนสรุปก่อนที่จะมีการศึกษาอย่างจริงจัง (Goldthorpe, 1984 : 12) นอกจากนั้นการใช้สังคมตะวันตกเป็นเป้าหมายในการพัฒนาของสังคมก็เท่ากับปิดหูปิดตาไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงในทิศทางอื่นที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต การมองการพัฒนาในแง่การพัฒนาให้เป็นแบบตะวันตก (Westernization) อย่างนี้จะนำไปได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีหนทางในการพัฒนาทางเดียวเท่านั้น (Mieuwenhuijze, 1982 : 109)

การวิพากษ์วิจารณ์แนวการศึกษาการพัฒนาแบบการทำให้ทันสมัยดังกล่าวได้ดำเนินไปพร้อมกับการเสนอทฤษฎีและแนวการศึกษาใหม่ ๆ ในการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักวิชาการที่ต่อต้านวิธีการศึกษาสังคมศาสตร์กระแสหลักทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นพวกมาร์กซิสต์หรือไม่ใช่มาร์กซิสต์ นับแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ทฤษฎีเหล่านี้ได้รับความสนใจ

อย่างมาก ขณะเดียวกันก็ทำให้ทฤษฎีการทำให้สมัยทั้งหลายค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงไปในหมู่นักวิชาการตะวันตก

เศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศกับการเมืองระหว่างประเทศและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ

การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ (international political economy) ซึ่งก่อตัวขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมานั้น แท้จริงอาจจะกล่าวได้ว่าเกิดจากความพยายามที่จะรวมเอาวิชาการ 2 ด้านที่แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดมาไว้ด้วยกัน ทั้งนี้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระดับโลกได้ชัดเจนและรอบด้านยิ่งขึ้น วิชาการสองด้านดังกล่าวคือ การเมืองระหว่างประเทศกับเศรษฐกิจระหว่างประเทศนั่นเอง ในชั้นเดิมวิชาการทั้งสองด้านนี้แทบจะไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกันโดยตรง ทั้งนี้เพราะการศึกษาสังคมศาสตร์แบบกระแสหลักถือว่าการเมืองระหว่างประเทศกับเศรษฐกิจระหว่างประเทศเป็นกิจกรรมที่สามารถแยกออกจากกันได้ ดังนั้น การศึกษาด้านการเมืองระหว่างประเทศจึงเป็นภารกิจของนักรัฐศาสตร์ ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจระหว่างประเทศจึงเป็นงานของนักเศรษฐศาสตร์โดยที่แต่ละฝ่ายก็แทบจะไม่มีรู้จักหรือสนใจงานของอีกฝ่ายหนึ่งแต่อย่างใด

ในกรณีของวิชาการเมืองระหว่างประเทศนั้น เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วที่ถูกครอบงำด้วยแนวการศึกษาที่เรียกว่า สัจนิยมทางการเมือง (political realism) มาเป็นเวลานาน (Hanson, 1978 : 667) การศึกษาแบบสัจนิยมทางการเมืองได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการเมืองระหว่างประเทศในประเทศสหรัฐอเมริกาในช่วงระหว่างทศวรรษ 1940 ถึง 1960 การศึกษาแนวนี้มีลักษณะเป็นเชิงปทัสสถาน (normative) และมุ่งแสวงหาข้อเสนอแนะด้านนโยบายต่างประเทศเป็นหลัก ทฤษฎีการเมืองระหว่างประเทศแบบสัจนิยมมักจะพัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์ โดยทั่วไปทฤษฎีแบบนี้จะเน้นปัญหาความมั่นคงของชาติและความสัมพันธ์ในแง่อำนาจระหว่างรัฐต่าง ๆ เป็นสำคัญ (Dougherty and Pfaltgraff, 1971 : 65) ด้วยเหตุนี้การศึกษการเมืองหรือความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในทัศนะของแนวการศึกษาดังกล่าว จึงมักจะเน้นศึกษาถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศต่าง ๆ ที่มุ่งจะปกป้องผลประโยชน์ของชาติตน และในขณะเดียวกันก็เข้าไปครอบงำชาติอื่น ๆ ด้วย ประเด็นเกี่ยวกับสงครามและดุลย์แห่งอำนาจจึงเป็นสิ่งที่นิยมศึกษากันโดยทั่วไป อันที่จริงแล้ววิธีการศึกษาแบบสัจนิยมนี้ก็สะท้อนถึงสภาพการณ์ทางการเมืองของโลกในช่วงระหว่างและภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มี การขัดแย้งในแง่อำนาจระหว่างรัฐต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด วิธีการแบบนี้ยังให้คำอธิบายที่สมเหตุสมผล

เกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างสหรัฐอเมริกากับสหภาพโซเวียตในช่วงสงครามเย็น กล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ระหว่างประเทศตอนนั้น ดูจะสอดคล้องกับแนวคิดของวิธีการศึกษาแบบนี้ได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่การศึกษาแนวสังคมนิยมได้ครอบงำการศึกษาด้านการเมืองระหว่างประเทศอยู่ในขณะนั้น

ทางด้านเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกับการศึกษาเศรษฐศาสตร์ด้านอื่น ได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของความคิดเสรีนิยมทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่ระบบทุนนิยมกลายเป็นระบบเศรษฐกิจโลก ความคิดแบบนี้เห็นว่ากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจที่ดำเนินอยู่ระหว่างรัฐต่าง ๆ เป็นไปอย่างสงบเรียบร้อย ในทัศนะแบบเสรีนิยม สภาพการณ์ดังกล่าว จะนำไปสู่ความอยู่ดีกินดีของโลกทั้งโลก ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจระหว่างประเทศและผลประโยชน์ร่วมกันแก่ทุกรัฐ เป้าหมายดังกล่าวจะบรรลุได้โดยอาศัยเพียงกลไกของระบบตลาด และระบบการค้าเสรีเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกลไกเช่นนี้จะทำให้เศรษฐกิจของโลกปรับตัวได้ด้วยตนเองและสร้างดุลยภาพที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงขึ้นมาได้ ด้วยเหตุนี้เอง การเข้าแทรกแซงของรัฐในด้านเศรษฐกิจจึงเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นและไม่พึงปรารถนา นอกจากนี้ความคิดแบบเสรีนิยม ยังเน้นว่าความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศนั้นไม่ใช่เรื่องใหญ่ และสามารถจัดออกไปได้ เพราะความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจระหว่างรัฐต่าง ๆ ย่อมจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกันแก่ทุกฝ่ายเสมอ (Blake and Walters, 1976 : 6-10; Gilpin, 1975 : 26-33) ทฤษฎีและกรอบในการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ โดยทั่วไปจะพัฒนาขึ้นมาจากรากฐานความคิดแบบนี้ทั้งสิ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาด้านการเมืองระหว่างประเทศกับเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศที่กล่าวถึงมาแล้วต่างก็มีข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับสภาพสังคมโลกที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง โลกในทัศนะของวิชาการเมืองระหว่างประเทศที่ถูกครอบงำโดยแนวการศึกษาแบบสังคมนิยมเป็นโลกที่เต็มไปด้วยสงครามและความขัดแย้งของผลประโยชน์ระหว่างรัฐต่าง ๆ ในทางตรงกันข้ามโลกในความเห็นของเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศที่พัฒนาขึ้นในกรอบความคิดทุนนิยมเสรีกลับเป็นโลกแห่งสันติภาพและความสงบสุข แม้วិชาการทั้ง 2 ด้านที่เกี่ยวข้องกันนี้จะมีความคิดแตกต่างกันอย่างยากกับดังกก็ตาม ปัญหาความขัดแย้งทางด้านวิชาการระหว่างสองวิชาดังกล่าวก็หาได้เกิดขึ้นแต่อย่างใด ทั้งนี้เป็นผลมาจากความคิดเกี่ยวกับการแบ่งงานกันทำนั่นเอง ที่ทำให้ต่างฝ่ายต่างพัฒนาทฤษฎีไปในทิศทางของตนเอง โดยแทบจะไม่สนใจต่อกันและกันเลย จนเป็นเหตุให้วิชาการ 2 ด้านมีลักษณะเหมือนกับอยู่คนละโลก ทางด้านเศรษฐศาสตร์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมือง เพราะเศรษฐศาสตร์แบบเสรีนิยมถือว่าเรื่องการเมืองเป็นสิ่งที่มืออยู่แล้วอย่างนั้นซึ่งอยู่นอกขอบข่ายของเศรษฐศาสตร์และไม่ได้มีผลกระทบโดยตรงต่อปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ ส่วนด้านการเมือง

ระหว่างประเทศแบบสังคมนิยมก็ไม่ได้ความสำคัญแก่เรื่องเศรษฐกิจมากนัก โดยถือว่าเป็นเพียงปัจจัยอย่างหนึ่งที่สร้างอำนาจให้แก่ประเทศ สภาพอย่างนี้เห็นได้ชัดว่าแต่ละสาขาต่างก็สร้างโลกของตนเองขึ้นคู่ขนานกันไป โดยไม่ยอมหันมามองหรือร่วมมือกัน โลกของทั้งสองสาขาวิชาดังกล่าวนี้ดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่สภาพแวดล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจของโลกยังคงสอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐานที่แต่ละสาขาวิชายึดถืออยู่ ในกรณีของวิชาการเมืองระหว่างประเทศก็คือสภาพสงครามเย็นที่มีการเผชิญหน้าระหว่าง 2 ฝ่าย สำหรับกรณีของวิชาเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ ก็คือระบบการค้าแบบเสรี สภาพแวดล้อมเช่นนี้ดำรงอยู่จนถึงทศวรรษ 1960 หลังจากนั้นทุกอย่างก็เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ขัดแย้งกับความเชื่อที่ทั้งสองวิชายึดถืออยู่

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองระดับโลกหลายประการที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 1970 ได้ท้าทายแนวความคิดแบบสังคมนิยมและแนวความคิดเสรีนิยมซึ่งครอบงำการศึกษาการเมืองระหว่างประเทศและเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ ตามลำดับ การสิ้นสุดของสงครามเย็นระหว่างมหาอำนาจ 2 ฝ่าย และการล้มเหลวของข้อตกลงเบรตันวูด (Brettonwood Agreement) เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดการถกเถียงและข้อสมมุติฐานและความเชื่อพื้นฐานของแนวความคิดของทั้งสอง และเป็นผลให้ทั้งนักรัฐศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์เริ่มมองหาแนวความคิดใหม่ ๆ ที่จะมาอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของโลก ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ทั้งสองชี้ให้เห็นวิชาการพวกนี้ได้ตระหนักว่า ในแง่การเมืองระหว่างประเทศนั้น การอธิบายในแง่ดุลย์อำนาจและการขัดแย้งในรูปสงครามอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอและในแง่เศรษฐกิจระหว่างประเทศ การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยการแข่งขันกันอย่างเสรีทำให้สิ่งที่จีรังยั่งยืนแต่อย่างใด

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศในช่วงนี้หลายกรณี ได้ทำให้ประเด็นปัญหาด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศกลายเป็นเรื่องการเมืองระดับโลกขึ้นมา และทำให้ปัญหาเศรษฐกิจกับปัญหาทางการเมืองกลายเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่การขัดแย้งด้านเศรษฐกิจและการค้าระหว่างประเทศพัฒนาแล้ว วิกฤตการณ์น้ำมัน ปัญหาการขาดดุลการค้าของสหรัฐอเมริกาและของประเทศด้อยพัฒนา ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมกับประเทศโลกที่สาม หรือที่มักเรียกกันว่าปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทางเหนือกับประเทศทางใต้ (North-South relations) ปัญหาเกี่ยวกับอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติ การเติบโตขององค์การเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ เช่น ตลาดร่วมยุโรป บทบาทของประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrializing Countries) เช่น ใต้หวัน เกาหลี และสิงคโปร์ ฯลฯ (Jones, 1981 : Spero, 1981 : 3-4) ประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างสูง ไม่ใช่เรื่องการเมืองหรือเศรษฐกิจเพียงด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียว ทั้งยังเป็น

ประเด็นของความขัดแย้งที่ขัดกับความเชื่อของแนวคิดเสรีนิยมอย่างชัดเจน กรอบความคิดของวิชาการเมืองระหว่างประเทศและเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ ที่มีอยู่ก็ไม่อาจจะให้คำอธิบายที่น่าพอใจได้ นโยบายกีดกันด้านการค้า (protectionist policy) ที่ประเทศพัฒนาแล้วนำมาใช้ก็ได้ทำให้ความคิดเรื่องการค้าเสรีเป็นเรื่องไร้สาระ ช่องว่างในการพัฒนาระหว่างประเทศอุตสาหกรรมกับประเทศโลกที่สามที่ขยายกว้างออกไปเรื่อย ๆ ทำให้ความคิดที่ว่าพัฒนาแบบทุนนิยมเสรีจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกันแก่ทุกรัฐนั้น เป็นสิ่งที่น่าหัวเราะ อำนาจและอิทธิปไตยของรัฐแต่ละรัฐเองก็ถูกทำลายโดยอำนาจและกิจกรรมของบรรดาบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ ปรากฏการณ์เหล่านี้แท้ที่จริงแล้วเป็นปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองอยู่ในตัวของมันเอง สภาพที่เศรษฐกิจกับการเมืองผูกพันกันอย่างใกล้ชิดนี้เอง ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศเกิดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง (Jones, 1981 : 245-246) ในอังกฤษ นักวิชาการเช่น Strange (1970) เริ่มตั้งข้อสงสัยต่อความสามารถของวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในการอธิบายปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองที่เกิดขึ้น ทั้งยังกระตุ้นให้นักวิชาการหาทางรวมวิชาทั้งสองเข้าด้วยกัน ในสหรัฐอเมริกา ได้มีการพัฒนาทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองขึ้นมามากมาย และได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางมากขึ้นในหมู่นักสังคมศาสตร์ ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีจักรวรรดินิยมใหม่ (neoimperialism) ทฤษฎีการพึ่งพา (dependency) และทฤษฎีระบบโลก (world system) เป็นต้น หลายมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาก็เริ่มเปิดสอนวิชาเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ หรือไม่ก็วิชาที่เกี่ยวข้อง (Hanson, 1978 : 671) ความเคลื่อนไหวเหล่านี้สะท้อนถึงการเติบโตของการศึกษาเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศในโลกตะวันตกเป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ ยังอยู่ในขั้นที่เพิ่งเริ่มต้นก่อตัวขึ้นมาเท่านั้น ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ความสนใจในด้านนี้เพิ่มขึ้นในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมานี้เอง เมื่อพิจารณาในแง่ของเนื้อหาวิชา จะเห็นได้ว่า การศึกษาในด้านนี้โดยทั่วไปมุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับระหว่างประเทศ ดังนั้น สิ่งที่ศึกษาจึงครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ มากมาย เช่น การค้าระหว่างประเทศ การให้ความช่วยเหลือและการลงทุนระหว่างประเทศ การจัดระเบียบเศรษฐกิจโลก บทบาทขององค์การเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และบริษัทข้ามชาติ เป็นต้น ประเด็นเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นสิ่งที่การศึกษาเศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศศึกษามาแต่เดิม ซึ่งผู้สนใจศึกษาเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศนำมาตีความและอธิบายเสียใหม่ โดยอาศัยกรอบทฤษฎีที่ต่างไปจากเดิม บางประเด็นก็เป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งจะมีการศึกษากันและเป็นสิ่งที่นักวิชาการรุ่นเก่าไม่เคยสนใจมาก่อน